

FELSEFE DÜNYASI

2021/ KIŞ/WINTER Sayı/Issue: 74

FELSEFE / DÜŞÜNCE DERGİSİ

Yerel, süreli ve hakemli bir dergidir.

ISSN 1301-0875

Sahibi/Publisher

Türk Felsefe Derneği Adına Başkan
Prof. Dr. Murtaza Korlaelçi

Türk Felsefe Derneği mensubu tüm Öğretim
üyeleri (Prof. Dr., Doç. Dr., Dr. Öğr. Üyesi) Felsefe
Dünyası'nın Danışma Kurulu/Hakem Heyetinin
doğal üyesidir.

Felsefe Dünyası, her yıl Temmuz ve Aralık aylarında
yayımlanır. 2004 yılından itibaren Philosopher's
Index ve TÜBİTAK ULAKBİM/TR DİZİN tarafından
dizinlenmektedir.

Felsefe Dünyası is a refereed journal and is
published biannually. It is indexed by Philosopher's
Index and TUBITAK ULAKBİM/TR DİZİN since 2004.

Editör/Editor

Prof. Dr. Hasan Yücel Başdemir

Yazı Kurulu/Editorial Board

Prof. Dr. Murtaza Korlaelçi (Ankara Üniversitesi)

Prof. Dr. Celal Türer (Ankara Üniversitesi)

Prof. Dr. Hasan Yücel Başdemir (Ankara Üniversitesi)

Prof. Dr. Levent Bayraktar (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)

Doç. Dr. Muhammet Enes Kala (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Fatih Özkan (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)

Arş. Gör. Buğra Kocamusaoğlu (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)

Alan Editörleri/Section Editors

Doç. Dr. Mehmet Ata Az (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)

Dr. Fatih Özkan (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)

Dr. Mehtap Doğan (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)

Dr. Muhammed Çelik (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)

Dr. Nihat Durmaz (Bartın Üniversitesi)

Dr. Kenan Tekin (Yalova Üniversitesi)

Dil Editörleri/Language Editors

Nazan Yeşilkaya (Şırnak Üniversitesi)

Zehra Eroğlu (Ankara Üniversitesi)

Abdüssamet Şimşek (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)

Hatice Keskin (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)

Fiyatı/Price: 100,00 TL

Basım Tarihi : Aralık 2021, 500 Adet

Adres/Address

Necatibey Caddesi No: 8/122 Çankaya/ANKARA

Tel: 0 (312) 231 54 40

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/felsefedunyasi>

Hesap No / Account No: Vakıf Bank Kızılay Şubesi

IBAN: TR82 0001 5001 5800 7288 3364 51

Dizgi / Design: Emre Turku

Kapak Tasarımı / Cover: Mesut Koçak

Baskı / Printed: Bizim Büro Matbaacılık
Zübeyde Hanım Mahallesi Sanayi 1. Cd. &, Sedef
Sk. 6/1, 06070 İskitler-Altındağ / ANKARA

Tel: 0(312) 229 99 28

BERGSON'UN GÜLME TEORİSİ: BİR CEZALANDIRMA MEKANİZMASI OLARAK GÜLME

Felsefe Dünyası Dergisi, Sayı: 74, Kış 2021, ss. 278-299.

Geliş Tarihi: 15.09.2021 | Kabul Tarihi: 08.12.2021

Berdan KAYA*

Gülme şeytansı hınzırca bir şeydir; yani alabildiğine insansaldır. İnsandaki kendini yüksek görme düşüncesinin bir sonucu olarak vardır.
Baudelaire

Giriş

Gülme, kişisel bir deneyim olarak açıklaması güç bir tepkidir. Neye güldüğümüz ise geçmiş deneyimlerimiz tarafından belirlenir. Gülmenin bu karmaşık durumuna bir de toplumsallık dahil olduğunda gülme, hakkında teori geliştirmesi zor bir konu olarak karşımıza çıkar. Bu çalışmada Bergson'un gülme teorisinin ardında yatan üstünlük düşüncesine dikkat çekilmeye çalışılmıştır.¹

Bergson, gülmeyi bir cezalandırma mekanizması olarak topluma ait görür. Ona göre toplum, bireyin ayrı başınalığından veya bireyin toplumdaki ayrı başına bulunabilmesinin olanağından rahatsızlık duyar ve bireyi toplumdaki aykırı davranışları nedeniyle çeşitli mekanizmalarla cezalandırır.² Bergson, yaşam felsefesini olanaklar ve farklılaşmalar üzerine kurarsa da gülme teorisini olanakları ve farklılıkları toplumsallığın düşmanı görmek

* Yüksek Lisans öğrencisi, Hacettepe Üniversitesi Felsefe Bölümü, ORCID: 0000-0003-1878-204X, e-mail: berdankaya@yahoo.com. Bu makalede geçen İngilizce metinlerden Türkçeye çeviriler bana aittir.

- 1 Bergson'un gülme teorisindeki üstünlük düşüncesi hakkında başka bir bakış açısı için bkz. "Bergson'un gülme hakkındaki düşünceleri onun insan doğası üzerine olan genel felsefesinin özüdür. O gülmeyi sezginin mantığı, yaşamın da mekanikliğe üstünlüğünü gösterme alanı olarak ele alır." Mary Douglas, *Selected Essays in Anthropology* (New York: Taylor & Francis Routledge, 1999), 148.
- 2 Henri Bergson, *Gülme*, çev. Devrim Çetinkasap (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018), 127.

üzerine kurmuştur. Bergson'un gülme teorisi, bireye bakışını olanakları yok sayarak şekillendirdiği için olanak kavramından arındırılmıştır. Bergson olanak kavramını ve farklılaşmayı genel felsefesinde yaşamın temeline yerleştirirse de gülme söz konusu olduğunda kişilere toplumsallıktan başka seçenek sunmaz. Böylece kişinin tek olanağının toplumda birey olarak varlık göstermek olduğuna vurgu yapar. Bergson'un olanak kavramıyla ilgili çelişkisi hakkında Deleuze şunları söyler:

Göreceğimiz gibi, olanak kavramını -bu kavrama yalnızca maddeye ve "kapalı sistemler"e ilişkin bir kullanım ayırarak ama her çeşit yanlış problemin kaynağını da hep onda görerek- reddeden bu yazar, aynı zamanda, virtüel kavramını en yüksek noktaya taşıyan ve onun üzerine tüm bir bellek ve yaşam felsefesi inşa eden kişidir de.³

Bergson'a göre "Gülücün doğal ortamı kayıtsızlıktır ve gülmenin en büyük düşmanı duygulardır."⁴ Gülme ona göre topluma ait olduğundan toplum bir kayıtsızlık ortamıdır. "Kapalı toplum, insanların kalanına kayıtsız, her zaman saldırmaya veya savunmaya hazır olan ve sonuçta bir savaş davranışına zorunlu olan üyelerinin birbirlerine tutundukları bir toplumdur."⁵ Peki, Bergson'un kayıtsızlıktan anladığı bireyin topluma kayıtsızlığı mı yoksa toplumun bireye kayıtsızlığı mıdır? Bergson, gülmeyi bireyin topluma kayıtsızlığını cezalandıran bir mekanizma olarak görse de aslında bu kayıtsızlık topluma aykırı davranışlara sahip bireylere yöneliktir. Çünkü Bergson'a göre önemli olan tüm bireylerin toplumla uyum içerisinde olmasıdır. Toplumla aykırı davranışların uyumsuz davranışları ise Bergson tarafından toplum adına bir tehdit olarak görülür. Bu yüzden bireylerin toplum içerisinde özgür iradeleri ile eyleme imkanlarına bir kayıtsızlık söz konusudur.

Bergson'a göre gülünçlüklerden en önemlisi, neredeyse tüm gülünçlüklerin kaynağı olarak gördüğü, dalgınlıktır. Yani gülünçlük diğer tüm tanımların yanında aynı zamanda dalgınlıktır.⁶ Ona göre dalgınlık tinin normal akışını bozar: Dalgınlık, mekanik hareketler, gülünç yüzler bunların hepsi tinin ve toplumsal düzenin işleyişini bozduğu için yaşamın kendisine aykırıdır. Beden gülme ve güldürü için önemli bir yere sahiptir. Bergson'da beden tini belirleyen şey olarak tanımlandığı için bedendeki aksaklıklar tinin iş-

3 Gilles Deleuze, *Bergsonculuk*, çeviren. Hakan Yücefer (İstanbul: Notos Yayıncılık, 2014), 83-84.

4 Bergson, *Gülme*, 5

5 Henri Bergson, *Ahlakın ve Dinin İki Kaynağı*, çev. M. Mukadder Yakupoğlu (Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2013), 239.

6 Bergson, *Gülme*, 11

leyişinin aksamasına yol açar. Bu nedenle ona göre bedendeki dalgınlık⁷ yaşamdaki dalgınlıktır, bu dalgınlıktaki gülünçlük de yaşamdaki dalgınlığın bir taklididir.⁸ Bergson'a göre yaşama gösterdiğimiz dikkat⁹ eylemlerimize de etki eder, dikkat hareketlerimizi etkiler ve ardından anılar gelir, anılar oluşmaya ya da hatırlanmaya başlar. Bu nedenle dalgınlık kavramı anılarla olan bağlantısı sebebiyle Bergson'un felsefesi için önemli bir yere sahiptir.¹⁰ Fransızcada dalgınlık anlamına gelen 'oubli' kelimesi¹¹, bireysel ya da kolektif hafızada anı eksikliği, hafızanın ya da dikkatin belirgin biçimde zayıflaması, kural ya da alışkanlık kusuru anlamlarına da gelir. Kelimenin kendisi hem anılara, hafızaya hem de bir kusura yani dalgınlığa işaret eder.¹² Bergson için gülme, dalgınlık arasındaki bu bağ nedeniyle, kişinin ait olduğu yeri ya da davranış şekillerini unutmasına verilen cezadır. Bu nedenle Bergson'da yaşam yalnızca toplumsallıkla mümkündür. Çünkü ona göre topluma aykırı hareket etmek aynı zamanda yaşama aykırı hareket anlamına gelir. "Yaşamak davranmaktır. Yaşamak, uygun tepkilerle cevap vermemize yarayan izlenimleri kabul etmektir, geri kalan izlenimler sönükleşmeli ya da bize ancak bulanık biçimde gelmelidir." ¹³ Ona göre uygun davranmak topluma uygun davranmak olduğundan yaşama uygun davranmak da ancak topluma uygun davranmakla mümkün olabilir. Bergson, beden ve tin arasında kurduğu bağ nedeniyle tüm bedenlerin aslında tine, topluma ait olduğunu düşündüğünden; ona göre özgür ve toplumdan bağımsız bir varoluşun söz konusu olmadığını söyleyebiliriz.

Bergson'a göre toplumun güldüklerine gülmezseniz karşılaşacağınız tavır adil olmayacaktır ancak ona göre bu dışlayıcı tavır toplum içerisinde olduğandır. Çünkü cezalandırma ve misilleme yapabilme gücü çeşitli sosyal güçleri elinde tutan, Bergson'da yaşamla birlikte ele alınan, yaşamdan kopuk görülme ve hatta onunla bir olan toplumdadır. Bergson, gülmeyi toplumsal bir davranış olarak gördüğünden gülmenin işlevinin de toplumsal ve topluma fayda sağlayan bir işlev olduğunu söyler.¹⁴ Gülme bu faydacı

7 A.g.e., 14

8 A.g.e., 24

9 Bkz. A.g.e., 88 "Toplumun her bir üyesi etrafına dikkat göstermeli, kendini çevresine göre ayarlamalı, kısacası bir fildişi kuledemmişesine kendi içine kapanmaktan kaçınmalıdır."

10 Beden, alışkanlık ve hafızanın bağlantısı hakkında bkz. Henri Bergson, *Madde ve Bellek*, çev. Işık Ergüden (Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 2015), 60.

11 Bergson'un kelimeyi kullandığı bazı yerler için bkz. Henri Bergson, *Le Rire* (Boulevard Saint-Germain: Ancienne Librairie Germer Baillière, 1900), 4,64, 108, 200 ...

12 Bkz. Örneğin "oubli de soi" dünyasından geçme, kendini bir yana bırakma anlamlarını taşır. Yani gülme söz konusu olduğunda Bergson'a göre gülünçlüğün temelinde bulunan dalgınlık yaşamdan ve kendisinden vazgeçme gibi anlamlar da taşır.

13 Bergson, *Gülme*, 97.

14 A.g.e., 7.

işlevi ile ele alındığında duygularla olan bağı kopmakta ve insan ilişkilerindeki üstünlük düşünceleri ön plana çıkmaktadır. Bergson gülmenin yaşama ve topluma olan uyumsuzluğa yöneldiğini¹⁵ söylese de bu çalışmada iddia edilen şudur: Bergson'un gülme teorisi toplumsallık ile olan bağı nedeniyle üstünlük düşüncesine dayanır ve bir cezalandırma mekanizması olarak görüldüğü için özgürlüğe yönelir. Bergson her ne kadar "İnsan toplumu bir özgür varlıklar bütünüdür."¹⁶ dese de onun özgürlüğü toplum içerisindeki hiyerarşik yapılara feda edilmiş bir özgürlüktür.¹⁷ Özgürlük ona göre değişken toplumsal yapılara ve normlara uyum sağlamaktır bu yüzden gülme teorisi de bu toplumsal uyumu yakalayamayan ve ona göre özgür olmayan¹⁸ bireyleri cezalandırma üzerinedir. Bu nedenle bir bakıma Bergson'un gülme teorisi; doğal işleyişin parçası olarak gördüğü, hiyerarşik üstünlük düşüncesi üzerine kurulmuştur denilebilir.¹⁹ Ancak bunun yanında Bergson'un kendini beğenmişliği gülme ile cezalandırmak gerektiğini düşündüğü de gözardı edilmemelidir. Bergson'a göre toplum, kendini beğenmiş kişiyi gülme ile cezalandırarak kendini beğenmişliğin ıslah edilmesini sağlar.²⁰ Bu nedenle Bergson'un gülme teorisinin aynı zamanda üstün olma isteği olan kişilere yönelik bir cezalandırma yöntemi olduğu unutulmamalıdır. Gülme teorileri gülmenin karmaşık yapısı nedeniyle kapsayıcı bir yaklaşım sağlayamazlar. Bergson'un ifadesiyle, "Bu çalışmanın daha başında söylediğimiz gibi tüm gülünç etkileri tek bir formülden çıkarmaya kalkmak olmayacak bir iştir."²¹

İnsan Neye Güler ve Gülmenin İşlevi

Gülme , genel olarak mizahi olan gülme durumları ve mizahi olmayan gülme durumları olarak ikiye ayrılır.²² Bergson gülünç durumlar ve güldürü unsurlarını bağlantılı görür: Gülünç durumlar mizahi değilken gülünç durumların

15 A.g.e., 87.

16 Bergson, *Ahlakın ve Dinin İki Kaynağı*, 9.

17 A.g.e., 106-107.

18 Çünkü ona göre özgür eylemin ziddi otomatizm, alışkanlıkla davranmak yani mekaniktir. Bkz. Bergson, *Gülme*, 84.

19 Bkz. Bergson, *Ahlakın ve Dinin İki Kaynağı*, 106 "Eğer evrimsel hareketin iki ucunda toplumlarla karşılaşıyorsa ve bireysel organizma toplumların planım haber veren bir plan üzerinde kurulmuşsa, bunun nedeni yaşamın aralarında çalışmanın paylaşıldığı parçaların eşgüdümü ve hiyerarşisi olmasıdır: Toplumsal yaşamsalın temelidir. Önceden bireysel organizmalar olan bu toplumlarda parça kendini bütün için feda etmeye hazırsa, evrimin iki büyük çizgisinden birinin ucunda, arı kovanının ve karınca yuvasının oluşturduğu bu topluluk toplumlarında da bu böyleyse ve bu sonuç doğanın düzenleyici çalışmasının uzantısından başka bir şey olmayan içgüdüyle elde ediliyorsa, bunun nedeni doğanın bireyden çok toplumla ilgilenmesidir"

20 Bergson, *Gülme*, 110.

21 A.g.e., 29.

22 John Morreall, *Gülmeyi Ciddiye Almak*, çev. Kubilay Aysevener & Şenay Soyer (İstanbul: Iris Yayıncılık, 1997), 4-5.

bilinçli olarak kullanılması güldürüyü yani mizahı doğurur.²³ Ona göre bir durumun gülünç bulunabilmesi ve o duruma gülünebilmesi için duyguların susturulması gerekir.²⁴ Örneğin, sakarlık toplum içinde en çok gülünen şeylerden biridir ancak bu sakarlığı yapan kişinin canının yandığını düşünürseniz bu duruma gülmeniz zorlaşacaktır. Çünkü kendimizi sakarlık yapan kişiden üstün gördüğümüzde, onunla empati kurmamız zorlaşacağından, ona gülmemiz kolaylaşacaktır.²⁵ Tanımadığımız birine tanıdığımız birinden daha kolay gülebilmemizin nedeni de bu duygudaşlık ve empati eksikliğidir. Eğer birine üzerine kahve döktüğü için gülüyorsanız o insanı kusurlu, kendinizi ise ondan üstün gördüğünüz için gülüyorsunuz demektir.

Aslına bakılırsa, sakar tökezleyenimiz topallamasa ya da hiç sendelemese, düşmese bile, ona çelme takmaya çalışırdık – bu durum bize üstünlük duygusu vereceği için. Rekabetçi toplumlarda, tökezleyenler ve düşenler kendi sosyal refahımızın güvencesidirler; onlar bize toplum merdiveninde bir basamak üste çıkma olanağını verirler.²⁶

İnsan çeşitli nedenlerle gülünç bulduğu, gülünç duruma düşen insandan kendini üstün gördüğü, durumda bir uyumsuzluk, saçmalık gördüğü veya ona çeşitli nedenlerle rahatlama sağlayan durumlara ve hatta sebepsizce gülebilir ancak gülmenin toplumsal yönü dikkate alındığında tüm bu gülmelerin ardında üstünlük düşünceleri olduğu görülür.²⁷

Bergson'a göre sadece insansal şeyler gülünçtür. Ona göre bir hayvana ya da nesneye gülmemiz de onda insani bir ifade, biçim görmemizden kaynaklanır.²⁸ Bergson'un bu görüşü Morreall tarafından şu şekilde eleştirilmiştir:

Bergson ve Freud'un da aralarında bulunduğu pek çok kişi, insana ilişkin şeylerin ya da imgelemimiz tarafından yaratılan şeylerin mizahi olarak anlaşılabilceğini iddia etmişlerse de durum böyle değildir. Daha önce de değindiğim gibi, eğer buzdolabında bir bowling topu bulursam, bu uyumsuz durumu, topu bir insan olarak görmesem de komik bulabilirim. Benzer biçimde, hep aynı biçimde inşa edilmiş evlerin olduğu bir caddeyi geçerken,

23 Bergson, *Gülme*, 12-13.

24 A.g.e., 7.

25 Empati ve mizah arasındaki ilişki için bkz. William P. Hamps, "The Relation Between Humor Styles and Empathy," *Europe's Journal of Psychology*, (2006): 34-45.

26 Barry Sanders, *Kahkahanın Zaferi*, çev. Kemal Atakay (İstanbul: Ayrıntı Yayınları,2001), 31.

27 Gülme nedenleri hakkında bkz. Charles Darwin, *The Expression of the Emotions in Man and Animals* (New York: Cambridge University Press, 2009), 209.

28 Bergson, *Gülme*, 5.

caddenin sonunda eğer farklı bir evle karşılaşsam bunu komik bulabilirim.
İnsana ilişkin olsun ya da olmasın, her uyumsuzluk komik bulunabilir²⁹

Morreall, Bergson'un gülmenin yalnızca insansı şeylere yöneldiğini söylemesini, uyumsuzluğun gülünç bulunabilmesi için yalnız insana ilişkin şeylere dair olmasına vurgu yapmasına bağlar. Ancak Bergson'un gülmenin insani olan şeylere yöneldiğini söylemesinin nedeni bununla sınırlı değildir. Bergson, gülmenin tamamen toplumsal olduğu savunabilmek için sadece insani olan şeylerin gülünç olabileceğini söylemiş, toplumsallığa ait olmayan ancak gülünç olabilen nesnelere ve durumları dışarıda tutmuştur. Böylece gülme, tamamen toplumsal olarak ele alınabilecek hale gelir ve insani insan yapan şeyin toplumsallık olduğu düşüncesi açıkça karşımıza çıkar.

Biz sadece insanlara ya da insansı özellikler taşıyan hayvanlara veya eşyalara güleriz. Bu mizahın, insana ya da insandaki bir kusura ve özellikle zihinsel bir kusura gülen bir aklın gülmesi olduğunu düşündürür. Belki, o zaman, sadece insanlar güler denilebilir çünkü sadece insanlar üst seviye tasarlanmış sistemler»e sahip olma, yani diğer varlıklara karşı kasıtlı bir duruşu benimseme kapasitesine sahiptir.³⁰

Bergson'un gülmeyi duygularla bağlantısından da toplumsallıkla olan bağlantısı üzerinden incelemesinin temel nedeni Bergson'un duygulanımları zekâdan aşağıda görmesidir. Ona göre duygulanımlar varoluşumuza bağlıdır³¹ ve gülme duygulanımlardan uzak bir şey olarak varoluşumuza değil toplumsallığa dairdir. Zekâ da Bergson'a göre toplumsallığın koşulu olarak gülme ve yaşamla bağlantılı görülür çünkü Bergson'a göre zekâ hayat hamlesine yol açan şeydir. "... zekânın maddeye el atmasının başlıca amacı maddenin engel olduğu hayat hamlesine sanki yol açmak ve bu hamlenin yolunda devam etmesini sağlamaktır gibi görünüyor"³² Dolayısıyla zekâyâ dair olan gülme³³ toplumun devamlılığı için gereklidir çünkü hayat akışının önüne çıkan katılıklar toplumda gülme ile aşılar. Zekâ ve toplumun bağından ileride bahsedeceğiz.

Bergson'a göre gülme; topluma yararlı, düzeni sağlayan, cezalandıran, misilleme yapan ve ıslah eden bir mekanizmadır.³⁴ Gülmenin bu işlevle-

29 Morreall, *Gülmeyi Ciddiye Almak*, 94.

30 Matthew M. Hurley, Daniel C. Dennett & Reginald B. Adams, *Inside jokes: Using Humor to Reverse-Engineer the Mind*, (Cambridge, Mass: MIT Press, 2011), 54-55.

31 Bergson, *Madde ve Bellek*, 41

32 Henri Bergson, *Yaratıcı Tekâmül*, çev. Mustafa Şekip Tunç (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2017), 239.

33 "Bergson'a göre mizah kesinlikle zekâyâ hitap eder." *Inside jokes*, 54.

34 Bergson, *Gülme*, 58.

rinin yanında Bergson'a göre gülmenin isyanları önleyici işlevi de vardır. Ona göre gülme toplumsal hayattaki isyanların ön habercisi olduğundan toplum düzenini sağlamada önemli bir yeri vardır ve gülmenin bu özellikleri kullanılarak toplumun uyum içinde olması sağlanır.³⁵ Çünkü toplumun dinamik işleyişinin bozulması, topluma ve yaşama karşı bir suçtur ve cezalandırılması gerekir. Bergson'un bu düşünceleri sınıfsal farklılıklar arttıkça gülmenin şiddetinin de artacağı düşüncemizi destekler niteliktedir çünkü misilleme yapabilmek, cezalandırabilmek için toplumsal gücün birinin ya da birilerinin elinde bulunması gerekir. Bu güç siyasal, ekonomik ve sosyal bir güç olabilir. Böyle durumlarda toplumun yararsız gördüğü kişiler misillemeye, cezalandırmaya, başkalarına tehdide araç olabilir ve toplumdan daha çok dışlanabilir.³⁶ Gülmenin cezalandırıcı ve misilleme işlevi toplumdaki sınıfsal yapıları aşamaz. Kendini üstün gören ve birtakım güçleri elinde tutan sınıfların elindeki bir silah olarak sınıfsal olarak altta görülen bireylere yönelik kalır.³⁷ Ancak gülme her zaman alt sınıflara baskı unsuru olarak kullanılmaz. Gülme başkaldırı işlevi³⁸ ile kullanıldığında alt sınıfların üst sınıflara yaptığı baskıya da araç olabilir. Başkaldırı işlevi için de olsa gülmenin üstünlük kurma isteği içeren yapısı görülür. Alt sınıflar üst sınıflara toplum içindeki hiyerarşik yapılar nedeniyle üstünlük kuramasa da gülme ile bu üstünlük isteği karşılanmış olur. Bu nedenle gülmenin oyalayıcı, dikkat dağıtan bir etkisi de vardır. Üst sınıflara gülme ile misilleme yapan alt sınıfta geçici bir zafer duygusu gülme ile yaratılabilir. Böylece toplum içerisindeki uyum sağlanmış ve orta yol bulunmuş olur. Bergson'a göre gülmeyi ceza olarak kullandığımızda topluma uyum sağlamayan kişilerin topluma uyum sağlayamama hatalarını telafi etmeleri için onlara uyarıda bulunmuş oluruz. "Hakikat şu ki gülünç karakter son noktada katı bir ahlâkla uyum içinde olabilir. Bunun için tek yapması gereken kendini topluma uydurmak-

35 A.g.e., 128

36 "Yanına Kahkahayı almış olanın kanıtı ihtiyacı yoktur. Bu yüzden de yüzyıllar boyunca, tâ Voltaire'in zamanına kadar, daha güçlü tarafın yanında, otoritenin yanında yer almayı yeğledi yergi." Theodor W. Adorno, *Minima Moralia*, çev. Orhan Koçak & Ahmet Doğukan (İstanbul: Metis Yayınları, 2017), 219.

37 Bergson'da gülme bedensel kusurlara yönelmesi bakımından da ele alınır. Bkz. Bergson, *Gülme*, s.39. Gülmenin bedensel "kusurlara" ve aslında alt sınıflara yönelmesi hakkında bkz. "Sınıfsal olarak da ortalamanın altını işaret eden köle-soytarı-uşak tiplerindeki bu deformasyon, patolojik olarak incelenecek türden bir anomalinin değil ait olduğu alt sınıfın üyesi olarak değerlendirilmenin tezahürü olarak kullanılmıştır." Banu Ayten Akın & Gökhan Yıldırım, "Komedide Kusurlu Fizyolojiye Gülmek: Konik Annalar (Komik Aynalar)," *Sdü Art-E Güzel Sanatlar Fakültesi Sanat Dergisi*, Cilt:14 Sayı:27, (Haziran 2021): 320-321.

38 Gülmenin başkaldırı işlevi için bkz. Barry Sanders, *Kahkahanın Zaferi*, çev. Kemal Atakay (İstanbul: Ayrıntı Yayınları,2001), 222.

tır.”³⁹ Bergson'a göre özgürlük değil toplumsal düzen önceliklidir bu nedenle gülmenin başkaldırı işlevine değil isyan önleyici işlevine vurgu yapar.

... Henri Bergson'un *Gülme*'si gibi klasik on dokuzuncu yüzyıl incelemeleri, gülmeyi, deyim yerindeyse, daha kapsamlı ceza ve hapisane reformunun bir parçası olarak, toplumsal denetim bağlamına yerleştirirler: ... Bir başka deyişle, bu incelemeler on yedinci yüzyıldan gelen kesintisiz bir çizgiyi sürdürürler, gülmeye orta yolu güvence altına almaya hizmet ettiği sürece izin veren bir gelenektir bu.⁴⁰

Bergson gülmenin adaletsiz durumunu şöyle açıklar, “Gülmenin cezalandırışı hastalığın kimi aşırılıkları cezalandırışına benzer; masumları vurur, suçluları es geçer, genel bir netice gözetir ve tek tek vakalarla ayrı ayrı ilgilenmesi mümkün değildir”⁴¹ Toplumun alışlageldik yapısını koruyan ve devamlılığını sağlayan şey ahlâk olduğundan gülmenin bir diğer işlevi de ahlâkı korumaktır. Gülme, toplumsal ahlâkı korumak adına ahlâk normlarına uymayan bireyi ya da bireyleri cezalandırdığından kendini ahlâksal olarak üstün gören toplumun ahlâk normlarına uymayan bireyler üzerinde yarattığı baskının aracı haline gelir.⁴²

Gülmenin toplumsal işlevleri yalnızca utanç ile kontrol etmek, cezalandırmak, misilleme ve başkaldırı değil aynı zamanda sosyal ilişkiler ve iletişim kurmadır.⁴³ Nasıl ki tokalaşmak, sağ elin yani silah kullanılan elin boş olduğunun gösterilmesi, dostça bir ifadeyse gülme de insanların bağ kurmasının bir yolu olarak aynı zamanda dostça bir jesttir. Ancak insanlar yaşamın her alanında hiyerarşik ilişkiler kurma ve üstün olma arzusuyla tokalaşma gibi barış göstergesi olan bir jesti ona başka jestler ekleyerek üstünlük göstergesi haline getirebilir.⁴⁴ Bu nedenle insanlar söz konusu olduğunda gülmenin gerek üstünlük teorisi ile gerekse uyumsuzluk ve rahatlama teorisi ile ele alınan yönlerinin her biri, bir şekilde, gülmeyi toplumsal bir üstünlük

39 Bergson, *Gülme*, 90.

40 Sanders, *Kahkahanın Zaferi*, 284.

41 A.g.e.,127.

42 Birey ve toplum arasındaki çatışmanın gülme, üstünlük ve misilleme, cezalandırma, ıslah ile ilgisi için bkz. “Jünger'e göre komik, eşit olmayan tarafların/güçlerin komik çatışmasını meydana getiren bir kural karşıtlığı durumudur. Zayıf bir gücün ölçsüz, çelişkili ve kural karşıtı tahriki, üstün olan gücün ölçülü, çelişkiyi ortadan kaldıracak ve kurallığın düzenini yeniden kuracak biçimde karşılık vermesine sebep olmaktadır. Zayıf güç tarafından yaralanan norm, ölçü ve güzellik yargısı, üstün gücün verdiği karşılık sayesinde yeniden geçerlilik kazanmaktadır.” Rıdvan Şentürk, *Gülme Teorileri* (İstanbul: Küre Yayınları, 2016), 102.

43 Gülmenin iletişim kurma işlevi için bkz. *Inside jokes*, 257-263.

44 Toplum ve hiyerarşinin insan iletişimindeki yeri için bkz. Douglas, *Selected Essays in Anthropology*, 110.

kurmanın yolu olarak görmektedir. Çünkü, “Gülme, kişinin kendini üstün bulma düşüncesinden doğar.”⁴⁵

Rahatlama teorisine göre gülmenin işlevi bastırılmış duyguların ifadesi ve bu yolla da baskının azalmasıdır. Bu işlevi alt sınıfların üst sınıflara başkaldırısındaki gülmesinde görebiliriz.

Örneğin, eğer bir öğrenci öğretmenden nefret ediyorsa, bu nefretini öğretmene saldırarak göstermesine izin verilmez. Öğrenci, düşmanca duygularını bastırırken, sınıfta saygı ve uysallık içinde bile olabilir. Ama, eğer öğretmen bir başkası tarafından şiddete maruz kalacak olursa, yani diyelim ki, öğrenci öğretmenine saldırılmış olduğunu duyduğunda ya da onun sınıfta öğrencilerin önünde, hafifçe tökezleyip düştüğünü gördüğünde- öğrencinin hapsolmuş enerjisi, gülme biçiminde kendini gösterecektir.⁴⁶

Toplumsal güç bakımından karşılarındaki bireylere veya kurumlara misilleme yapamayan ve cezalandıramayan bireyler ya da gruplar pasif bir saldırganlık göstererek doğrudan misilleme yapamadığı, cezalandıramadığı bireyin ya da bireylerin başına gelen kötü bir durumda bunu kendisinin yapamadığı bir cezalandırma olarak görerek rahatlar.

Gülmeyi bir başkaldırı mekanizması olarak gören bu düşünce, gülmenin cezalandırıcı özelliğinin ahlâksız, etik dışı ya da toplumda kabul görmeyen belirli davranışlara ve söylemlere yönelmesi nedeniyle gülmeyi yararlı bir cezalandırma mekanizması olarak ele alır. Toplumun belirli bir sınıfı tarafından etik ya da ahlâk dışı bulunan sözler ve davranışlar mizah malzemesi yapılarak bu davranışta bulunan kişiler gülünç hale getirilir. Gülünç hale gelen kişi, kişiler, durumlar ya da kurumlar bu yolla cezalandırılmış olur. Gülmenin bu kolektif yapısı nedeniyle gülme güçlü bir başkaldırı mekanizmasıdır. Çünkü başkaldırı genel düşünceye göre her zaman haksızlığa uğrayanlar tarafından haksızlığı yapana yönelir. Başkaldırı toplumsal hiyerarşik yapıları alt üst eder ve bize gülmenin üstünlük kuran yapısının sadece hiyerarşik olarak üstün sınıfın elinde olmadığını gösterir.

Ancak bu türden bir anlayışta dışarıda bırakılan, gözardı edilen bir durum söz konusudur. Gülmeyi bir cezalandırma mekanizması olarak kullanan toplumun ahlâki ya da etik davranıp davranmayacağını bilemeyiz. En önemlisi de ahlâki ve etik değerlerin belirleyicisi olarak görülen toplumun yanlış değerlendirmelerde bulunabileceğinin düşünülmemesi topluma aykırı kabul edilen bireylerde yaratılacak baskının göz ardı edilmesine neden olabilir.

45 Charles Baudelaire, *Gülmenin Özü*, çev. İrfan Yalçın (İstanbul: İris Yayıncılık, 1997), 8.

46 Morreall, *Gülmeyi Ciddiye Almak*, 34.

Eğer toplum ahlâki ve etik değerlerin koruyucusu, savunucusu ve hatta bu değerleri belirlemede söz sahibiyse toplumun her defasında doğru değerlendirme yaptığının varsayılması toplumsal ve bireysel düzeyde birtakım problemlerin doğmasına yol açacaktır. Çünkü sınıfsal olarak dezavantajlı olan gruplar gülmeyi başkaldırı mekanizması olarak kullanarak gücü elinde bulunduran kişiye, kişilere üstünlük kurma düşüncesindedir, onları ellerinde bulundurdukları güçlerden mahrum etme ve ona veya onlara en azından o mizahi ya da günlük gülünç durum içerisinde üstünlük kurma fikri vardır. “Gülünen kişi üzerinde üzücü bir etki bırakarak utanmaya sebep olan gülme, aşağılama cezasıyla sosyal düzeltme aracına dönüşür.”⁴⁷ Dolayısıyla gülmenin toplumsal yanı dikkate alındığında genel olarak işlevinin misilleme yoluyla cezalandırma olduğunu söylenebilir.

Gülmenin işleviyle ilgili son olarak şu söylenebilir: Gülme ancak toplumun tüm sınıflarını birleştirici bir güç olarak kullanılırsa üstünlük düşüncesinden bağımsız olarak ele alınabilir.

Bergson ve Gülünç

Bergson'un gülünç kavramı onun süre düşüncesinden hareketle katılık ve esneklik üzerine kuruludur. Bergson'a göre toplumun bizden beklediği şey esnek ve koşullara uyum sağlayan biri olmamızdır. Bu esnekliğin sağlanabilmesi için de vücudun, zihnin veya karakterin katılığından kurulmak gereklidir. Gülme zihin, beden ve karakter katılığındaki gülünçlüğe verilmiş bir cezadır.⁴⁸ Yani Bergson'a göre toplumun değerleri esnek kişiler ise katıdır. Yaşamın akışına uyum sağlamak için bu gülünç katılıktan kurtulmak gerekir. Gülme, toplum eliyle bu katılığın ortadan kaldırılmasını sağlayan ceza mekanizmasıdır.

Bergson'a göre benliğin iki yönü vardır; “moi fondaemental” ve “moi superficiel”, bunlardan ilki derin bendir ikincisi de yüzeysel ben, derin ben kabuğun altındadır ve bu kabuğa yani yüzeysel bene sürekli şiddet uygular ve ortaya çıkmaya çalışır, yüzeysel ben durağandır, ahlâk normlarının yarattığı bir kabuktur ve zekâ tabakasıdır.⁴⁹ Bergson'da gülme yüzeysel bene ve onun katılığına yönelmiş gibi görünse de iddiamıza göre gülme aslında toplumun kişinin derin benine yani özgürlüğüne yönelik bir saldırısıdır.

Kabuk tarafı akıl, zekâ, mantık, ilim tabakasıdır. Bu tabaka madde ve cemiyet hayatlarının pratik şartlarına uymaktan teşekkül etmiştir. Bu kısmın

47 Gülin Öğüt Eker, “Mizah, Tanrı'dan Bir Armağan Mı Yoksa Şeytanın Getirdiği Bir Ceza Yöntemi Mi? Sosyal Normların Cezalandırma Yaptırımı Boyutunda 'Sosyal Ceza Olarak Gülme',” *Folklor/Edebiyat Dergisi*, (2017), 53.

48 Bergson; *Gülme*, 16.

49 Bergson; *Yaratıcı Tekâmül*, 29.

faaliyeti kozalite kanunlarına tamamıyla bağlıdır, Burada hürriyet yok, determinizm vardır.⁵⁰

Yüzeysel kısımda yani kabuk kısmında kendimize özgü hiçbir yanımız yoktur ve alışkanlıkla hareket ederiz. Derin ben ise yaşadıklarımızla, deneyimlerimizle oluşur, yüzeysel ben gibi otomat ve ezberlenmiş değil kendimize özgüdür. Bergson'a göre içgüdülerle işleyen toplum durağandır, dinamik değildir. Bu kapalı yapı alışkanlıklarla oluşur ve saldırgandır, dinamik toplum yapısı ise zekâ üstü bir durumdur böyle bir yapıda her şey yaşamın akışına uygun olarak sezgi yoluyla kavranır. Buna dayanarak aslında gülmenin kapalı toplumların cezalandırma mekanizması olduğunu söyleyebiliriz. Alışkanlıklarla yani mekanik yaşadığımızda yaşamın akışını anlayamayız bu nedenle Bergson'a göre mekanik olmak aslında yaşamıyor olmaktır. Gülme düşüncesi ve gülünç olan nedir sorusuna verdiği cevaplar da bu düşünceleriyle paraleldir. Bergson' a göre gülme bu nedenle katılıklara yöneliktir.

“...toplum hâlâ, üyelerinden beklediği azami toplumsallığı ve esnekliği elde edebilmek için vücudun, zihnin veya karakterin katılığından kurtulmayı istemektedir. Bu katılık gülünçlüktür ve gülme de bu katılığa verilmiş cezadır.”⁵¹

Ancak bizim iddiamıza göre gülünç durum, gülünç olarak görülen bireyin mekanik oluşundan değil toplumun dinamik olmayan ve alışkanlıklarla işleyen normatif yapısından kaynaklanır. “Gülünç, yani gülmeyi yaratan güç, asla gülmenin nesnesinde değil, gülen kişidedir.”⁵²

Bergson yüzeysel bende herkesle aynı olduğumuzu ve bizi biz yapanın derin ben olduğunu söylemesine rağmen gülme söz konusu olduğunda ahlâki normlarla şekillenmiş yüzeysel beni toplumsallığımızı oluşturan yönümüz olarak yüceltmış olur. Dolayısıyla bu düşünceye göre kendimize özgü yanımız toplum tarafından kabul görmeyecek demektir. Bergson'a göre yüzeysel yanımızda alışkanlıkla hareket ettiğimiz için bu yüzeysel yanımız gülünç olmalıdır. Oysa yüzeysel yanımız toplumsal yanımızdır eğer gülme toplumsalsa ve yüzeysel ben de bizim toplumsal yanımızsa yüzeysel yanımız gülünç olmalıdır ancak Bergson'un gülünç olanın alışkanlığa yöneldiğini söylemesine rağmen gülme söz konusu olduğunda gülmenin yüzeysel bene değil kendimize özgü derin bene yöneldiğini görürüz çünkü derin ben bizim toplumsal değil kişisel yanımızdır. Diğer bir bakışla şunlar da söylenebilir, bizler güldüğümüzde güldüğümüz şey kişinin yüzeysel yanı, bizim

⁵⁰ A.g.e., 29.

⁵¹ Bergson; *Gülme*, 16.

⁵² Baudelaire; *Gülmenin Özü*, 11.

gülmemizi oluşturan şey de yine bizim yüzeysel yanımızdır. Çünkü derin ben tamamen kişisel deneyimlerle oluşmuştur ve toplumun normlarıyla uyum içinde değildir. Gülme, kendisi toplumsallığı koruyan bir cezalandırma mekanizması olarak toplumsallığı ve ahlâki koruyorsa karakterin katılığına, bireylerin toplumsallıkla oluşmuş olan yüzeysel yanına nasıl yönelebilir? Bu ikilemin cevabını şu sözlerde bulabiliriz:

Eğer sadece başkasını gözlemlemekle yetinseydik, insandan kaçır hale gelmemiz kolay olmazdı. Kendi zayıflıklarımızın farkına vararak insandan şikâyet etme veya insanı küçümseme noktasına varırız. Arkamızı döndüğümüz insanlık aslında kendi derinliğimizde bulduğumuz insanlıktır. Kötülük o kadar iyi gizlenir ve giz herkesçe o kadar güçlü bir şekilde korunur ki her birimiz herkesin oyununa geliriz: Diğer insanları çok sert bir şekilde yargıyormuş gibi yapsak bile, içimizden onların bizden daha iyi insanlar olduklarını düşünürüz. Toplumsal yaşamın büyük bir kısmı bu hayırlı yanılısamaya dayanır.⁵³

Bu alıntıdan hareketle şunları söyleyebiliriz: Gülmemiz toplumun yüzeysel yönüne yönelikken aynı zamanda kendimize de yöneliktir. Gülme, bizim toplumsal değerlerle uyumsuz insanlara gülmemizken aynı zamanda kendimize yönelik bir eleştiridir. Öncesinde sorduğumuz sorunun yanıtı buradadır. Biz toplumun alışkanlıklarla oluşturduğu yüzeyselliğe gülerken, gülen bizler yüzeysel benlerimizle ve yüzeysel benlerimize güleriz.⁵⁴

İnsan hayatını anlamlandıran ve düzene koyan sosyal normların en önemli özelliği 'yaptırım'dır. Ödüllandirme ve cezalandırma olmak üzere iki farklı boyutu bulunan bu yaptırımlar, sosyal özelliklerle donatılan insan için sosyal baskı veya sosyal ödül içermesi sebebiyle vazgeçilmezdir. Toplum önünde teşhir edilmek, bir başkasının gözünde küçük düşmek, sosyal ortamlarda herhangi bir sebeple kendini güçsüz hissetmek, alay objesi olmak, eleştirilmek, suçlanmak, reddedilmek, dışlanmak, yargılanmak, aşağılanmak, bilişsel algı mekanizmasıyla donatılan insana uygulanabilecek en yıkıcı sosyal cezalardır.⁵⁵

53 Bergson, *Ahlakın ve Dinin İki Kaynağı*, 10.

54 Bkz. "Toplumda en yüksek sesle gülenler en özgüvensiz ve özünde zayıf kişilerdir diyebiliriz. Bu sebeple tökezleyen ya da topallayan kişinin karşısında gülen kişi aslında kendi empati yoksunluğuna güler ve kendisine acımış olur, ... Sürekliliğin ritmini ihmal ederek gülmemize neden olan "komik" kişi, aslında, yaşamımızın bütününe sıkıca kuşatan uygar davranışın gücünü ihlal eder, gülmenin nedeni de odur, bizi buna iten de odur, yani toplumsal olarak bütün suç, komik kişiye yüklenir." Bilge Öztulay, "H. Bergson'un Gülme Adlı Eseri Üzerinden Gülmenin Fenomenolojisi," Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, (2019), 115.

55 Gülin Ögüt Eker, 52.

Bu nedenle toplum baskısının ve cezalandırmalarının temelinde üstünlük düşünceleri yatar, toplum gülmeyi bir silah gibi kullanarak kişiye kendini gülünç ve güçsüz hissettirmek amacına alet edilir. Gülmenin cezalandırıcı işlevi bu nedenlerle üstünlük düşüncelerini taşır.

Bergson'da Gülme ve Toplumsal İlişkisi

Bergson gülmeyi; topluma yararlı, düzeni sağlayan ve cezalandıran bir mekanizma olarak gördüğü için ağırlıklı olarak gülmenin topluma yararlı yönüne vurgu yapar. Ancak Bergson kendi gülme teorisinin duygudaşıktan ve adaletten uzak olduğunun da farkındadır, gülmenin bu misilleme durumunu doğal, kendiliğinden gelişen bir durum olarak ele alır. Teorisini yalnızca mevcut olanın açıklaması olarak gördüğü açıktır, oysa her teori gibi bu teoride varsayımlar barındırır ayrıca gülmenin estetikle olan bağı nedeniyle bir olgu gibi ele alınıp incelenmesi ve onun hakkında kapsayıcı bir teori oluşturulması mümkün değildir.

Genel olarak ve kabaca söylemek gerekirse gülme kuşkusuz faydalı bir işlev görür. Tüm tahlillerimiz de zaten bunu göstermeye yönelikti. Fakat buradan gülmenin daima hakça olduğu veya bir insaniyet ya da adalet düşüncesinden ilham aldığı sonucu çıkarılmamalıdır. Hakça olması için gülmenin bir düşünme edimi sonunda ortaya çıkması gerekirdi. Oysa gülme, doğanın veya hemen hemen aynı anlama gelmek üzere çok uzun bir toplumsal hayat alışkanlığının içimizde kurduğu mekanizmanın neticesi olmaktan ibarettir. Kendiliğinden ve bir misilleme mantığıyla gelişir. Kime nasıl dokunduğunu düşünmeye vakti yoktur⁵⁶

Bu alıntıda Bergson'un gülmeyi toplumsal bir alışkanlık olarak gördüğüne dikkat çekmek gerekir, Bergson'a göre gülme toplumsal düzlemde olduğundan mekanik alışkanlıkla gelişir. Dolayısıyla aslında gülme yüzeysel benlerden yüzeysel bene bir eleştiriyken bir yandan toplumda yanlışlıkla masum insanları bulabilir. Bunları önceden söylediklerimizle birlikte düşündüğümüzde Bergson gülmenin ortaya çıktığı ortamın yüzeysel toplum olduğunu, yöneldiği ve cezalandıracağı kişilerin de yüzeysel benini hedef aldığını söylese de toplum her zaman bu cezalandırmayı kendilerinden farklı görünenlere uygulayacaktır. Toplumdan aykırı duran kişiler bu toplum içerisinde toplumun alışkanlıklarını benimseyerek yetişen bireyler değil topluma karşı olan ve onların alışkanlıklarını benimsememiş kişiler olacak-

⁵⁶ Bergson, *Gülme*, 27.

tır. "Bergson'a göre bir şeyi gülünç yapan şey özünde onun bir şekilde sosyal normlara ve ideallere karşı saldırgan olmasıdır."⁵⁷

Gülme bir iletişim aracı olarak kullanılmasının yanında bahsettiğimiz gibi bir ceza aracı olarak da kullanılabilir. Bu kullanım niyete bağlı olarak ahlâki ya da ahlâki olmayan sonuçlar doğurabilir. Örneğin gülmenin başkaldırı aracı olarak kullanıldığı durumlarda bu kullanımın amacı kötüye kişilere yönelik bir saldırıya ya da baskıya da dönebilir. Arkadaşlar, yakınlar arasında da gülme dışlama ya da baskılama aracı olarak kullanılabilir, bir eleştiri aracı olarak kullanılan gülme yöneldiği kişiye yönelik bir saldırı haline gelebilir.⁵⁸

Bergson'a göre toplumsal yaşamda içgüdüler ve zekâ belirleyicidir, toplum içgüdüyle kurulmuş bir yapıdır. Eğer toplumda içgüdüler, alışkanlıklar ağır basarsa toplum kapalı bir yapıya sahip olacaktır. Toplumda zamanla oluşan değerler eğer alışkanlıkların belirleyiciliğiyle oluşmuşlarsa burada bir ahlâk yapısı gelişir. Toplumların ilerleyebilmesi içinse açık ahlâkın gelişmesi gerekir bu açık ahlâkın, açık toplum yapısının oluşabilmesi için sevgi gerekir. İçgüdü yaşamın akışına uygunken zekâ toplumlarda yıkıcı bir etki yaratır, içgüdü'nün zekânın akışı bozmasını çeşitli şekillerde cezalandırır. Bergson zekânın yıkıcı gücünün ve akışı bozan yönünün insanın ölümü bilmesinden kaynaklandığını söyler. Bu farkındalık ölümün belirsizliğini ve bir başkaldırısı da getirir, insan doğanın akışında yer alan ölüme direnmeye çalışır. Ona göre din, ölüm hakkındaki farkındalığa karşı yaşam tarafından geliştirilmiş bir koruyucu sistemdir; yani din, ölümden sonra yaşam umudu insanları zekâ yoluyla vardıkları sonuçlardan uzaklaştırıp yeniden içgüdü'nün etki alanına sokar. Zekâ ile oluşmuş eylemlere, düşüncelere müdahale etmek de yaşamın akışına uygun olmayacaktır çünkü zekâ da yaşam atılımıyla evrimsel süreçte oluşmuştur ve akışa dahildir. Bergson'un bu düşüncesine gülme dahil edilerek bakıldığında Bergson'un gülmeyi yaşamdan kopuk ele aldığını görebiliriz. Bergson'a göre gülme bir yaşam deneyimi değil; zekâ ile ortaya çıkmış bir davranış, cezalandırıcı, ıslah eden, misilleme yapan bir mekanizmadır. Aynı zamanda da özgürlüğe vurulan bir zincirdir çünkü insanın davranışların kendisi tarafından belirlenmesi Bergson için toplumsallığa, yaşama başkaldırısıdır ve baskılanması gerekir. Ber-

57 Bernard G. Prusak, "Le rire à nouveau: Rereading Bergson," *The Journal of Aesthetics and Art Criticism*, (Autumn 2004), 378.

58 Bir başka örnek için bkz. "Gülme edimi çoğunlukla çizgi karakterin zor duruma düştüğü anlarda ortaya çıkar. Bu noktada bir başkasının zor duruma düşmesi açıkça keyif verici bir hal alır. Çizgi karakterler seyircilerin tezahüratları ve kahkahaları eşliğinde yerden yere bile vururlar. Bu olanlar Antik dönemin arenalarında savaşılan gladyatörleri ve onları seyreden tribünleri anımsatır." Önder Kulak, "Kültür Endüstrisinin Kısacasında Kültür," Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 2016.

gson'da otonomluk otomatizm ile denk tutulur ve otonomluk özgürlüğün karşıtı olarak ele alınır. Bu nedenle işlevi de olumlu değildir çünkü Bergson toplumsallığı üstünlükle bağlantılı ele alır.

Zaten birey sadece disiplin alışkanlığıyla veya ceza korkusuyla boyun eğmez: Ait olduğu grup, yalnızca savaşta onun cesaretini yüceltmek için bile olsa, kaçınılmaz olarak kendini diğer gruplardan üstün bir yere koyar ve bu güç üstünlüğünün bilinci ona gururun bütün zevkleriyle birlikte daha büyük bir güç sağlar. Önceden daha "gelişmiş" bir kafa yapısı öngörüldüğü zaman buna ikna olunacaktır. "Civis sum romanus" sözünde bulunan gururu ve ahlâkî enerjiyi bir düşünün: Bir Roma vatandaşındaki kendine saygı, bugün onun ulusçuluğu diye adlandırdığımız şeyden farklı değildir. Kendine saygının, grubun özsaygısı ile aynı şey olduğunu görmek için tarihe veya tarih-öncesine başvurmak hiçbir şekilde gerekli değildir. Bunun için, insanlar gerçek veya görünür bir üstünlüğü vurgulayan ve onları ayrı bir yere koyan ayırıcı bir işaretle kendilerini birbirlerine yaklaştırmış buldukları zaman, büyük toplumun içinde oluşan küçük toplumlarda olanları gözlemlemek yeterlidir.⁵⁹

Gülme, Bergson'a göre toplumlar ve onu oluşturan bireyler için ahlâksal ödevi koruyan bir misilleme, cezalandırma mekanizmasıdır. Toplum içerisinde ahlâksal ödevlere uymayanlar gülme ile cezalandırılırlar. Bergson, gülmenin toplumsal bir baskının aracı olmasını şu şekilde açıklar, "Kendini soyutlayan herkes alaya alınma riskiyle karşı karşıyadır çünkü gülünçlük büyük oranda, tam da bu soyutlanmadan gelir. Gülünç olanın çoğunlukla âdetlere, fikirlere -kestirmeden söyleyelim- bir toplumun önyargılarına bağlı oluşu da böylece bir açıklamaya kavuşur."⁶⁰ Bergson'un bu açıklamasında görüldüğü gibi gülme Bergson'da, kendisini toplumdan soyutlanmış insanları bastırma ve topluma dahil olmaya zorlamanın bir aracı olarak gösterir. Bu da onun bir üstünlük kurma aracı olduğu yönündeki düşüncemizi destekler.

Sonuç

Mizahla yaklaşılacak konular ciddi konulardan daha az can sıkıcı, daha eğlenceli ve rahatlatıcı konular gibi görünürler. Zor bir durumla baş etmek için sık sık mizaha başvururuz, bu durumun gerçeklikten kaçmak mı yoksa gerçekliğe farklı bir bakış mı olduğu ise tartışmaya açıktır. Bizi çevreleyen tel örgülerin diğer tarafında özgürlük olduğunu mizah yoluyla kavrayabiliriz; bu nedenle mizah toplumlar, devletler tarafından her zaman tehdit olarak

⁵⁹ Bergson; *Ahlâkın ve Dinin İki Kaynağı*, 60.

⁶⁰ Bergson; *Gülme*, 90.

görülmüş ve kontrol edilmeye çalışılmıştır. Toplumun oluşturduğu ahlâki kurallar görecelidir, bir toplumda yasak olan şey diğer toplum için yasa olabilir ve bu farklılıklar mizah yoluyla gösterilebilir. Bu yönüyle kullanıldığında mizah tüm toplumları ve toplumların bireylerini birleştirici bir güçtür. Gülmeyi ne yönüyle kullanacağımız kurduğumuz toplumun ve onu oluşturan bizlerin yaşama ve farklılıklara yaklaşımıyla ilgilidir. Bu çalışmanın amacı mizahın ve gülmenin olumlu gücünü yadsımak değil, işlevi cezalandırma olan gülmenin üstünlük içeren durumlarına dikkat çekmektir.

Bizi en çok kaygılandıran ve en ciddiye aldığımız konulardan olan ölüm bile mizahın konusu olabilir, bu bize yeni bir bakış açısı kazandırdığı gibi ölüm korkusuyla yüzleşmemizi de sağlar.⁶¹ İdeolojiler ve dinler bize ciddi bir bakış kazandırmaya çalışır, kutsal kitaplarda hiçbir zaman komik hikâyeler yoktur.

Bir sürü insan İsa'nın gülüp gülmediğini sormuştur kendi kendine. Beni pek ilgilendirmiyor bu sorun. Kanımca hiçbir zaman gülmedi o; çünkü Tanrı'nın oğlunun olması gerektiği gibi, her şeyi bilen birisi olarak, biz Hıristiyanların nasıl davranacağımızı biliyordu.⁶²

Bu mizah eksikliği yaşama bakışımızı kısıtlayıcı bir işleve sahiptir. Bu nedenle ahlâki ve toplumsal değerlere dayanan bir gülme teorisi kapsayıcı olamaz. Gülme toplumlara değil insanlığa aittir. Mizahın, gülmenin tek bir amacı yoktur o bizlere belirli bir esneklik sağlar ve kullanım niyeti, yöntemi bize bırakılmıştır. Eğer hoşlanmadığımız birine göz dağı vermek istiyorsanız gülmeyi tehdit olarak, sevdiğiniz birine güven vermek istiyorsanız dostça bir jest olarak, bir mesaj vermek istiyorsanız protesto aracı olarak ve yaşama farklı bir yerden bakmak istiyorsanız bir pencere olarak kullanabilirsiniz. Bu nedenle gülmemizin toplum ve onun normlarından bağımsız olması özgürlüğümüz için önemlidir. Gülmeyi kontrol etmek başkaldırıcı, isyanı ve bağımsızlığı kontrol etmektir.

Gülme konusunda Vaiz'deki buyruklara, kilise babalarının sözlerine, rahiplerin ve yazarların uyarılarına rağmen Ortaçağlılar gene de gülmüşlerdir. Çünkü bir Ortaçağ köylüsünün yaşamının başka hiçbir ânı, günah çıkarma veya günahlarının bağışlanması anları bile, böylesine güçlü bir özgürlük tadı içeremezdi.⁶³

61 Sanders, *Kahkahanın Zaferi*, 33.

62 Umberto Eco, *Gülün Adı*, çev. Şadan Karadeniz (İstanbul: Can Sanat Yayınları, 2015), 236.

63 Sanders, *Kahkahanın Zaferi*, 197.

Gülme estetik bir deneyim olduğu için bu deneyimin yaşanabilmesi için estetik deneyimi engelleyecek maddi düşüncelerin deneyime müdahale etmemesi gerekir. Bir bale gösterisi izlerken ödemekte geciktiğiniz faturanızı düşünmeye başlarsanız estetik deneyim kesintiye uğrar. Gülme estetik deneyim olarak ele alındığında, mizahın kesintiye uğramaması için içerisine günlük yaşamın kaygıları karışmamalıdır. Ancak gülme nesnesini yaşamdan aldığı için bazı durumlarda gülmenin içerisine günlük yaşamdaki kaygılar, korkular da bulunur. Bergson'un gülmeyi ele alışı gülmenin günlük yaşamdaki gizlenmiş niyetlere dayanır gibidir bu nedenle Bergson'un gülmesi estetik bir deneyim değil toplumun kullandığı bir silah olarak ele alınmalıdır.⁶⁴ Gülme estetik bir deneyim olarak ele alındığında ayrıştırıcı değil birleştiricidir bu nedenle Bergson gündelik yaşamdaki gülmeyi ve güldürüyü birbirleriyle bağlantılı ele alır. Böylece her gülmeye gizli bir niyet, biz fark etmesek de , sirayet edecektir.

Bergson'a göre gülmenin toplumsallık ve bireylerle bağlantısı iki yönlüdür; eğer toplum bir şeye gülmek istiyorsa duygularından yani bireyselliğinden sıyrılmalı, eğer birisi toplumdan kopuksa da gülünç olmayı göze almalıdır. Günlük yaşamdaki kişilere uzaktan, tepeden, duygularımızdan sıyrılmadan bakmadan gülemeyiz hem günlük yaşamdaki gülmenin hem de güldürülere gülmenin ardında gizli bir niyet vardır, bu gizli niyet ise küçük düşürme ya da ıslah etme isteğidir. Bu istekler kontrol edilen, sınırları çizilmiş gülme ve mizah için geçerlidir. Özgürce bir gülmede toplumun ahlak normları ile belirlenmek söz konusu olmadığı için gizli niyetler de olmayacaktır.

Bergson'a göre toplumla birlikte hareket etmek istemeyen her kimse alay edilmeye açıktır ve bu da Bergson'un gülmesinin derin beni yani kendimize özgü yanımızı hedef aldığını gösterir çünkü derin ben toplumun dışında, ondan bağımsız yanımızdır. Orta Çağda kadın erkek eşitliğini savunan biri olduğunuzu düşünün; yaptıklarınızda, düşündüklerinizde gülünç bir şey olmamasına rağmen sadece toplumdan farklı düşündüğünüz için size gülünecek ve bu gülme zamanla fiziksel, duygusal şiddete de dönüşecektir. Bergson'a göre gülünç kişiye ilk başta bir sempati duyduğumuzu ve bize katılmasını istediğimiz izlenimini veririz,⁶⁵ peki sonrasında gülünç bulunan kişi ve gülen kişi arasındaki ilişki neden kötücül bir hal alır? Neden sempati duyduğumuz ve arkadaş olmak istediğimiz birine karşı saldırganlaşırız? Bergson insandaki gülmenin kötücül yönlerine değinse de gülme bu işlevlerinden sıyrılabılır.

64 "Elbette yüksek sesli bir kahkaha dünya yüzünde duyulmuş ilk el ateşti." Bkz. Sanders. *Kahkahanın Zaferi*, s. 32

65 Bergson, *Gülme*, 125.

Gülme yoluyla küçük düşürülen kişi yine gülme yoluyla kendini savunabilir. Yani gülme hem saldırı hem de savunma silahı olabilir. "Topal kişi şöyle bir dönüp kendisine sataşan kişiyi bir iki iyi espiyle alt edebilir."⁶⁶

Bergson gülünç kişiden bahsederken her zaman onun toplumdan aykırı hareket ettiğine vurgu yapar, gülünç kişi kendi yolunda ilerler ve diğerleriyle etkileşime geçme ya da kendisini kabul ettirme çabasında değildir⁶⁷ bu özelliğin onu neden gülünç yaptığı hakkındaki açıklaması hareketlerini alışkanlıkla sürdürmesi ve bulunduğu topluma uyum sağlama çabasında olmadığıyla ilgilidir. Oysa tekrar söylemek gerekirse toplumun normlarından ayrı hareket edebilen kişiler derin benlerini rehber alan insanlar değil midir? Bergson'un kusur saydığı topluma aykırı olma özelliği Nietzsche için bir erdemdi: Sürüden ayrılmış ve toplum değerleri üzerinde hareket edebilmek Bergson için gülünç Nietzsche için büyüklüktür.⁶⁸ Bergson'un toplum dışı davrananlara, topluma uyum sağlamayanlara karşı bir ceza olarak ele aldığı gülme ele alınışı bakımından hiç de masum değildir.

Hepsinden önemlisi gülme bir ıslahatır, düzeltmedir. Küçük düşürmeye yönelik olduğundan gülmeye hedef olan kişi üzerinde acı bir izlenim yaratması gerekir. Çünkü toplum bu kişi temayüllerin dışına çıktığı için intikam almaktadır. Gülme eğer sempati ve iyilik dolu olsaydı bu amaca ulaşamazdı.⁶⁹

Bergson'un bu düşünceleri olanı ortaya koymaktan da öteye giderek olanı doğruladığı ve desteklediği için eleştirilmelidir. Bergson gülmenin ıslah eden, cezalandıran işlevinin doğanın kötülüğü iyilik yolunda kullanması olarak tanımlar.⁷⁰ Bir erkek neden etek giyemez, bir kadın neden sakal bırakmaz, bunlar bize neden gülünç geliyor? Kierkegaard, gülmenin üstünlük içeren yapısını ironik bir şekilde ortaya koymuştu, ona göre gülme hiçbir zaman acı çeken varoluşlardan yana olamazdı.

Çok saygı değer çağdaşlar, dileğim tek şudur ki, kahkaha hep benden yana olsun." Tanrılardan hiçbiri tek kelime etmedi; hepsi gülmeye başladı. Bundan dileğimin kabul edildiği sonucuna vardım ve anladım ki tanrılar kendilerini zarafetle nasıl ifade edeceklerini biliyorlardı; zira ciddi bir tavırla, "Dileğin kabul oldu" demek onlara yakışmazdı.⁷¹

66 Sanders, *Kahkahanın Zaferi*, 32.

67 A.g.e., 88.

68 Friedrich Nietzsche, *İyinin ve Kötünün Ötesinde*, çev. Mustafa Tüzel (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018), 139.

69 Bergson, *Gülme*, 127.

70 A.g.e., 128.

71 Søren Aabye Kierkegaard, *Kahkaha Benden Yana*, çev. Nedim Çatlı (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2013), 277.

Bir duruma gülerken aslında özgürce gülmediğimizi ve gülmemizin neleri temsil ettiğini iyi düşünmeliyiz. Irkçı, cinsiyetçi, homofobik şakalara gülüyor muyuz? Bu şakalara neden gülüyoruz? Tiyatro, sinema, opera gibi güldürü alanları eğlenmemiz için mi varlar yoksa günlük hayatta açıkça dile getiremediğimiz, gizlediğimiz benliklerimizin güldürü aracılığıyla açığa çıkması ve tüm bu gizlenmeden yorulan zihnimizin rahatlaması için mi?

Bergson gülmenin acımasız olduğunu, adil olmadığını belirtse de onun için bu empati ve adalet eksikliği toplumun yararına olduğu için görmezden gelinbilir. Oysa toplum yalnızca cezalandırıcı ve düzenleyici olmak zorunda değildir, kişileri ve onların çıkarlarını gözeten bir toplum yapısı oluşabilir, bunun aksine dair düşüncelerimiz alışkanlıktandır.

O halde, hayalinizde şunu canlandırın: Bir yetki makamında sağlam yerinizi edinmişsiniz ve bir anda en alt sınıftan bir ırgatın -bir Molotof kokteyli ya da bir Uzi'yle değil, isyankâr bir kakkahayla- denetim ve yönetim gücünüze son verebileceğini biliyorsunuz.⁷²

Toplumdaki yerimizi tehdit etmesi durumunda gülmeyi bastırmak, kontrol altına almak isteriz. Toplumsal düzenin sağlanmasını istemenin olumlu bir istek olduğunu düşünmek alışkanlıktandır. Bizim kurduğumuz düzenler bir gün bizim tarafımızdan yıkılacaktır ve bu gülme ile mümkün olabilir. Bu nedenle o dönemin toplumsal şartlarına uygun olarak tasarlanmış olan; Bergson'un üst sınıfların yararını gözeten ve üst sınıfları, gülme aracılığıyla, üstün gösteren teorisi kapsayıcı bir gülme teorisi olmaktan uzaktır.

⁷² Sanders, *Kakkahanın Zaferi*, 44.

Öz

İnsan ve insan dışındaki bazı primatlarda fiziksel uyarıların kullanılmasıyla gülme ortaya çıksa da insandaki gülme mizah oluşturabilmesi nedeniyle hem psikolojik hem toplumsal yanıyla kendine özgü bir yapıya sahiptir. Şempanze, goril gibi primatlarda gıdıklandıklarında ya da şaşkınlık anlarında ortaya çıkan gülmeyi insandaki gülmeden ayıran şey nedir, kısacası insan neye güler? Bergson'a göre gülünç bulduğumuz şeyler ve bu gülünç bulduğumuz şeylerin kullanıldığı mizah alanlarındaki gülme kişilerin kendi seçimleri değil toplumun gülünç bulduğu şeylerdir. Ona göre bireysel olarak bir durumu gülünç bulsak da aslında bu gülme öğrendiğimiz ve içinde yaşadığımız toplumun değerlerinin gülmesidir. Gülmenin çeşitli şekillerde ortaya çıkması ve sürekli deneyimlediğimiz bir durum olması nedeniyle genel durumları kapsayan gülme teorilerinde haklı ve haksız taraflar bulunabilir. Bu çalışmanın amacı Bergson'un teorisinde gülmeye bir cezalandırma mekanizması olarak bakılmasının nedeninin Bergson'un gülme teorisinin üstünlük düşüncesi üzerine kurulması olduğunu göstermektir.

Anahtar Kelimeler: Bergson, Gülme, Gülünç, Üstünlük, Toplumsallık

Abstract

Bergson's Theory of Laughter: Laughing As Punishment Mechanism

Even though primates, human laughter has a unique structure with its psychologically and social aspects due to its ability to create humor. What distinguishes the laughter that occurs when tickled or in moments of astonishment in primates such as chimpanzees and gorillas from the laughter in humans? In short, what does a person laugh at? According to Bergson what we find funny and this, comedy elements, are things that society finds funny. Although we individualistically find a situation funny, it is the laugh of the values of the society that we learn in it and live in. Since laughing occurs in a variety of situations and is a situation we constantly experience, there may be valid aspects in all laughing theories. What we want to show in this study is that Bergson's view of laughter as a punishment mechanism is that Bergson's theory of laughter is based on the idea of superiority.

Keywords: Bergson, Laughter, Funny, Superiority, Sociality

Kaynakça

- Adorno, T. W. Minima Moralia. Çev. Orhan Koçak & Ahmet Doğukan İstanbul: Metis Yayınları, 2017.
- Akın, Banu Ayten & Yıldırım, Gökhan. “Komedide Kusurlu Fizyolojiye Gülmek: Komik Annalar (Komik Aynalar),” Art-E Güzel Sanatlar Fakültesi Sanat Dergisi, Cilt:14 Sayı:27, (Haziran2021) :316-330
- Baudelaire, Charles. Gülmenin Özü. Çev. İrfan YALÇIN. İstanbul: İris Yayıncılık, 1997
- Bergson, H. Ahlâkın ve Dinin İki Kaynağı. Çev. M. M. Yakupoğlu. Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2013.
- Bergson, H. Gülme. Çev. D. Çetinkasap. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018.
- Bergson, H. Le Rire. Boulevard Saint-Germain: Ancienne Librairie Germer Baillière, 1900.
- Bergson, H. Madde ve Bellek. Çev. I. Ergüden. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 2015.
- Bergson, H. Yaratıcı Tekâmül. Çev. M. Ş. Tunç. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2017.
- Darwin, C. The Expression of the Emotions in Man and Animals. New York: Cambridge University Press, 2009.
- Deleuze, G. Bergsonculuk. Çev. H. Yücefer. İstanbul: Otonom Yayıncılık, 2014.
- Douglas, M. Selected Essays in Anthropology. New York: Taylor & Francis Routledge, 1999.
- Eco, Umberto. Gülün Adı. Çev. Şadan Karadeniz. İstanbul: Can Sanat Yayınları, 2015.
- Eker, G. Ö. Mizah Tanrıdan Bir Armağan mı Yoksa Tanrının Getirdiği Bir Ceza Yöntemi Mi? Sosyal Normların Yaptırımı Boyutunda Amerikan Kültüründe ‘Sosyal Ceza Olarak Gülme’. Folklor / Edebiyat Dergisi. 23(92) (2017): 49-62.
- Hampes, V.P. The Relation Between Humor Styles and Empathy. Europe’s Journal of Psychology. 6.3(2006): 34-45.
- Hurley, M. M., Dennett, D. C. & Adams, R. B. Inside jokes: Using Humor to Reverse-Engineer the Mind. Cambridge, Mass: MIT Press, 2011.
- Kierkegaard, S. A. Kahkaha Benden Yana. Çev. Nedim Çatlı. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2013.
- Kulak, Önder. “Kültür Endüstrisinin Kıskaçında Kültür”. Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 2016
- Morreall, J. Gülmeyi Ciddiye Almak. Çev. Kubilay Aysevener & Şenay Soyer. İstanbul: İris Yayıncılık, 1997.
- Nietzsche, F. İyinin ve Kötünün Ötesinde. Çev. Mustafa Tüzel. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018.

- Öztulay, Bilge. "H. Bergson'un Gülme Adlı Eseri Üzerinden Gülmenin Fenomenolojisi". Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, 2019
- Prusak, Bernard G. Le rire à nouveau: Rereading Bergson, *The Journal of Aesthetics and Art Criticism*, Vol. 62, No. 4(Autumn, 2004): 377-388.
- Sanders, B. Kahkahanın Zaferi. Çev. Kemal Atakay. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2001.
- Şentürk, R. Gülme Teorileri. İstanbul: Küre Yayınları, 2016.